दिनांक-30-6-20

उपशास्त्री प्रथम वर्ष, विषय - व्याकरण

ग्रन्थ- सिद्धान्त कौमुदी (तद्धिते अपत्याधिकारप्रकरणम्)

1 स्त्रैणः - स्त्रिया अपत्यं पुमान् / स्त्रीषु भावः / स्त्रीणां समूहः इति विग्रहे स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्-स्नञौ भवनात् इति सूत्रेण नञ् प्रत्यये अनुबन्ध लोपे, तद्धितेष्वचामादेः इति सूत्रेण आदिवृद्धौ, अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि इति णत्वे। प्रातिपदिक संज्ञायाम्, विभक्ति कार्ये स्त्रैणः इति सिद्धम्

2 पौंस्नः - पुंसः अपत्यम् / पुंसु भावः / पुंसां समूहः इति विग्रहे स्त्रीपुंसाभ्यां नञ् - स्नञौ भवनात् इति सूत्रेण स्नञ् प्रत्यये, अनुबन्ध लोपे। तद्धितेष्वचामादेः इति वृद्धौ स्वादिष्वसर्वनामस्थाने इति सूत्रेण पद संज्ञायाम्। संयोगान्तस्य इति सूत्रेण संयोगान्त ~~पुंस~~ स्य सकार लोपे। प्रातिपदिक संज्ञायां विभक्ति कार्ये, पौंस्नः इति सिद्धम्।

3 औपगवः - उपगोरपत्यम् इति विग्रहे तस्यापत्यम् इति सूत्रेण अण् प्रत्यये अनुबन्ध लोपे। तद्धितेष्वचामादेः इति सूत्रेण आदि वृद्धौ। कृत् तद्धित समासाश्च इति सूत्रेण प्रातिपदिक संज्ञायाम्, सुपो धातु प्रातिपदिकयोः इति सुब्लुकि। भत्वात्, ओर्गुणः इति सूत्रेण ~~उका~~ औपगु - ~~अ~~ उकारस्य स्थाने गुणे अवादेशे विभक्ति कार्ये, औपगवः इति सिद्धम्।

4 आश्वपतम् - अश्वपतेरपत्यम् इति विग्रहे अश्वपत्यादिभ्यश्च इति सूत्रेण अण् प्रत्यये अनुबन्ध लोपे तद्धितेष्वचामादेः इति वृद्धौ। कृत् तद्धित समासाश्च इति सूत्रेण प्रातिपदिक संज्ञायां, सुपो धातु प्रातिपदिकयोः इति सुब्लुकि। यस्येति च इति सूत्रेण इकार लोपे विभक्ति कार्ये, आश्वपतम् इति सिद्धम्।

आश्वपतः अत्र तस्यापत्यम् इति सूत्रेण अण् प्रत्यये शेष आश्वपतम् वत्।

अमरनाथ मिश्र
एसो० प्रो० व्याकरण
रा०उ०सं०म०वि०
दुल्लहेरा प्रांगणा

दि० 30-8-20 उपशास्त्री द्वितीय वर्ष, विषय- व्याकरण
ग्रन्थ- सिद्धान्त कौमुदी (कृदन्त प्रकरणम्)

1 अपामार्गः अप पूर्वक मृज् धातोः हलश्च इति सूत्रेण घञ् प्रत्यये अनुबन्ध लोपे। ञित्वात् अत उपधायाः इति सूत्रेण वृद्धौ, ~~चोः कुः इति सूत्रेण कुत्वे रपरत्वे~~ चजोः कु घिण्ण्यतोः इति सूत्रेण कुत्वे। उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् इति वार्तिकेन दीर्घे कृते, प्रातिपदिक संज्ञायाम्, विभक्ति कार्ये।

2 दुष्करः कटो भवता — दुस् पूर्वक कृ धातोः कृच्छ्रार्थे - ईषद् दुःसुषु कृच्छ्राऽकृच्छ्रार्थेषु खल्. इति सूत्रेण खल प्रत्यये अनुबन्ध लोपे। तत्का। रस्य स्थाने गुणो रपरे। प्रातिपदिक संज्ञायाम् विभक्ति कार्ये

3 ईषत्करः - सुकरः — ईषद् पूर्वकात्, सु पूर्वकात् कृ धातोः ईषद् दुःसुषु कृच्छ्राऽकृच्छ्रार्थेषु खल इति सूत्रेण खल् प्रत्यये। अनुबन्ध लोपे। गुणे रपरे। प्रातिपदिक संज्ञायाम् विभक्ति कार्ये।

4 ईषत्पानः सोमो भवता — ईषद् पूर्वकात् पा धातोः ईषद् दुःसुषु कृच्छ्राऽकृच्छ्रार्थेषु खल इति सूत्रेण खल प्राप्ते तं प्रबाध्य आतो युच् इति सूत्रेण युच् प्रत्यये अनुबन्ध लोपे। युवोरनाकौ इति सूत्रेण यु स्थाने अनादेशे। प्रातिपदिक संज्ञा विभक्ति कार्ये। ईषत्पानः इति सिद्धम्।

अमरनाथ सिंह
एसो० प्रो० व्याकरण
रा० उ० सं० म० वि०
सुल्तानपुर [illegible]

दिनांक 30-8-20

अनि० प्र०पत्रम् शास्त्री ~~द्वितीय~~ प्रथम खण्ड, विषय- व्याकरण
ग्रन्थ- लघुसिद्धान्तकौमुदी (समासप्रकरणम्

1 अपुत्रः — अविद्यमानः पुत्रः इति विग्रहे नञोऽस्त्यर्थानां वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः इति वार्तिकेन नञ् समासे तथा उत्तरपद विद्यमानस्य लोपे, अपुत्र इति जाते। समासत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञायां विभक्तिकार्ये।

2 चित्रगुः - चित्रा गावो यस्य इति विग्रहे अनेकमन्यपदार्थे इति सूत्रेण बहुव्रीहि समासे। प्रातिपदिकसंज्ञायाम् सुब्लुकि। स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियाम् ~~अपूर्णी~~ अपूरणीप्रियादिषु इति सूत्रेण पुंवद्भावे। गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य इति सूत्रेण ओकारस्य स्थाने ह्रस्वे। उपसर्जनत्वात् गु.शब्दस्य पूर्वनिपाते। पुनः प्रातिपदिकसंज्ञायाम् विभक्तिकार्ये चित्रगुः इति सिद्धम्।

3 रूपवद्भार्यः - रूपवती भार्या यस्य इति विग्रहे अनेकमन्यपदार्थे इति सूत्रेण समासे, समासत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञायाम् सुब्लुकि। स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियाम् अपूरणीप्रियादिषु इति सूत्रेण पुंवद्भावे। उपसर्जनत्वात् गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य इति ह्रस्वे, भार्यास्थाने भार्य रूपे। ~~[illegible]~~ प्रातिपदिकसंज्ञायाम् विभक्तिकार्ये।

4 कल्याणी पञ्चमा रात्रयः। अत्र 'स्त्रियाः पुंवद्भाषित पुंस्काद---' इति सूत्रेण पुंवद्भावे प्राप्ते तं प्रबाध्य अपूरणी प्रमाण्योः इति सूत्रेण अप् प्रत्यये, अउवर्ण लोपे। यस्येति च इति ईकार लोपे

अमलान मिश्र
असो० प्रो० व्याकरण
रा० उ० सं० महावि०
रुलजेनापूर्वपा